

8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – Київ, 2004. – 828 с.

9. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивний потенціал звертань-загальних назв / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – Випуск 2(19). – 12 с.

10. Юзвяк І. Особливості викладання кличного відмінка на заняттях з української мови як іноземної / Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2019. – Випуск 14. – С. 197–205.

Костенко О.О.

кандидат філологічних наук,

провідний бібліограф Гоголезнавчого центру,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

**МЕХАНІЗМИ ПАМ'ЯТІ ТА КАТЕГОРІЯ ЧАСУ
В КООРДИНАТАХ СУБ'ЄКТИВНОСТІ
(ХУДОЖНЬО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
ОПОВІДАННЯ «КУПЛЯ» В. ВИННИЧЕНКА)**

Герої В. Винниченка – це першочергово тілесні створіння, їхнє буття не мислиме поза реальним світом, проте вони не стільки вміщені в нього, скільки зрощені з ним, розчинені в ньому за посередництвом «інтенційної тілесності». Та коли в ранніх творах акцент робиться на самому феномені життя, його переживанні, важливим лишається момент чуттєвого контакту з дійсністю, то в подальшій творчості фокус уваги зміщується з фізіології на психологію переживання. Концепція «життя як довгий ряд почувань» («Контрасти») трансформується в ідею «людина – це рух переживання» («Олаф Стефензон»).

Етапним у цьому контексті можна вважати оповідання «Купля». Вже від початку привертає увагу поява автодігетичного наратора, який розповідає власну життєву історію і фігурує в ній як головний учасник. Це сприяло послабленню ваги до подієвого сюжету, спрямовувало фокус уваги на характер сприймання та переживання

героєм обставин, у яких той опинився. До того ж розповідь ведеться про давно минулі події, що лишили глибокий слід в душі вже дорослого чоловіка. Автор вдало використовує кільцеве обрамлення, чим ліризує, поетизує оповідь, налаштовує читача на відповідний спосіб світовідчуття: «Це було в ту добу, коли в грудях так співу багато, що хочеться сліз», – таким є початок та кінець оповіді. Цей композиційний прийом Винниченко застосовує і в інших творах (наприклад, у «Глумі»), коли йдеться про наївність та пов'язану з нею душевну піднесеність, високі, романтичні почуття. Молодий і недосвідчений, хлопець ідеалізує свою кохану, йде заради неї на необачливі, відчайдушні вчинки, проте невдовзі відкривається інакша реальність, яка приносить нове розчарування.

Свій незабутній життєвий досвід оповідач згадує з певною ностальгією та навіть іронічною посмішкою. Інколи плутається у споминах, точно не пам'ятаючи фактів, проте вагомими виявляються не події, а їх значення для героя та пов'язані з ними переживання, які також стають предметом художнього зображення. Тут відбувається так зване «злиття» суб'єкта та об'єкта психологічного спостереження, а це, на думку О. Золотухіної, характерна риса нового, «суб'єктивного типу психологізму» [2, с. 44].

Невгамовне бажання побороти власні слабкості, перемогти себе, показати зарозумілій Ірині свою силу й свою любов змушує суспільно активного героя погодитися на радикальний крок – підпалити економію батьків. Зовнішній сюжет твору втілює шлях від прийняття рішення до його реалізації, внутрішній – від ідеалізації кохання до цілковитого розчарування (пов'язаний із мотивом *куплі*). Заявлений соціально-політичний чинник виявляється лише фоном, на тлі якого розгортається дилема психологічного характеру. Вже на початку оповіді звучить натяк на її існування: «...я йшов убивати величезного дракона. Він сидів у мене в душі. Старий був уже, з древніми волохатими лапами, які страшенно важко було одирати від серця» [1, т. 3, с. 95]. Думка про страхітливого й водночас безпорадного велетня невідступно «супроводжує» героя, видаючи загасне. З контексту оповіді дещо прояснюється значення цього образу: першочергово він уособлює прив'язаність до матері, цей зв'язок хлопець і прагне розірвати. В самій формі викладу

простежуємо ряд словесних знаків, які вказують на прихованість внутрішнього конфлікту, передчуття неминучості підпау. Про це сигналізують повтори ключових слів («я», «любив», «мамуню», «але», «дракон») та поєднання протилежних за значенням номінунів («мамуня» – «буржуйка») [1, т. 3, с. 97]. Вагомим стимулом здійснити задум стає обіцянка Ірини винагородити хлопця, подавши йому свою руку: ця нав'язлива фраза час-від-часу несподівано вривається в хід думок, на мить перепиняє їх, видаючи силу бажання: «У ліску дам руку... Тільки ж як прийду» – проходить рефреном у творі. Символіко-метафоричний образ дракона стає одним із «сигналів підтексту», провідним лейтмотивом, який разом із іншими знаками (ланцюг, купля та ін.) вказує на приховані переживання, об'єктивує їх. Так, наприклад, ланцюг утілює психологічну залежність, прив'язаність до іншої людини, що виразно звучить і в однойменному оповіданні, написаному кількома роками раніше.

Відбувається процес суб'єктивізації дійсності, коли герой бачить об'єкти зовнішнього світу крізь призму власних почуттів та емоцій, якими їх наділяє. Таким, наприклад, постає персоніфікований образ місяця, котрий уособлює динаміку внутрішніх змін юнака. Окрилений коханням, хлопець бачить червоний від стриманого сміху, здивований та веселий місяць. Душевні хитання, тривога в передчутті трагедії змінюють і поличчя вже скорботного й настороженого світила. Розчарований брехнею хтивої й корисливої супутниці Ганни, юнак упізнає блідо-кислий посміх сумного місяця. Нажаханий підпалом, хлопчина втікає щонайдалі від пожежі і знову переводить погляд на блідого, наляканого небесного спостерігача.

В оповіданні «Купля» читач відкриває новий світ, у якому, словами О. Сурової, «предмети забарвлені почуттями, а почуття опредмечені» [4, с. 242]. Те, що і як пригадує оповідач, стає своєрідною психологічною картою з рядом дискретних маркувань, які повинен сполучити та розгадати читач. Тому не менш значущим для дослідника є спосіб презентації нарації, який відображає закономірності процесу пригадування. Механізми пам'яті та категорія часу – опорні пункти, що визначають характер моделювання структури твору. Зі щоденникових записів відомо, що

В. Винниченко штудіював праці А. Бергсона. В «Куплі» відчутний вплив ідей філософа (зокрема положень про властивості пам'яті та час як неперервне тривання).

«Купля» – оповідання-спогад, є жанровим різновидом мемуарної літератури, тому в ньому передбачається чітке розмежування рівноцінних темпоральних площин: значущим є не лише минуле (час історії), але й теперішнє (дискурсивний час). Отже, «читач постійно перебуває у колі двочасовості і мусить довільно модифікувати співвідношення в опозиції реальне/фікційне, а далі, «вживаючись» у текст – у континуумі фікційності розпізнавати дійсність твору та особисту «привнесеність» до нього» [3, с. 351]. Характерним для даного твору є зміщення меж різних часових рівнів, а також зміна подієвої швидкості під впливом особистісного фактору (анізохронія, анахронія – актуальні форми часового структурування тексту).

Чоловік згадує роки своєї юності, проте в ході оповіді стає очевидним: пам'ять відтворює не фактичні події, а почуттєво-емоційний малюнок, пов'язаний із враженнями від них. Світ постає в свідомості героя таким, яким його сприйнято в певний момент часу. Виразно окреслюється кожна мить життя, що схвилювала героя, збудила сильні емоції, чуттєва свідомість фіксує найбільш значимі моменти, які відтворюються до дрібниць із неймовірною точністю, згадаймо сцену прощання з Іриною [1, т. 3, с. 101–102]. На цьому етапі спостерігаємо уповільнення темпу оповіді і, як наслідок, розширення темпоральної амплітуди сегменту історичного часу. Особливо значущою стає сенсорна пам'ять та пов'язані з нею несвідомі асоціації. Дорогою в ліс юнак оминає до болю знайомі місчини, які пробуджують спогади про дитячі роки (зворотній кадр), однак згадки про минуле раптово перериваються думкою про наляканих матір та сестру (кадри з майбутнього) [1, т. 3, с. 104].

Згадка про давно минулі роки відроджує забуті почуття, котрі якоїсь миті стають «живою частиною актуального» й асоціативно проєктуються в майбутнє. Виникає відчуття неперервності часу, де колишнє та прийдешнє зливаються в одночасному переживанні буття. Якоїсь миті наратор і сам втрачає відчуття реальності: потік обірваних фраз розсікає текст, руйнуючи розміреність, хронікальність оповіді (розповідь у минулому часі на якусь мить зміню-

ється розповіддю в теперішньому). Невпинне тривання теперішнього виявляється «єдиною психологічною реальністю» [4, с. 255].

Механізми пам'яті детерміновані не розумною волею, а, першочергово, афективним сприйняттям, і підсвідомості в цьому процесі відведено особливу роль. Так, наприклад, чоловік добре пам'ятає, здавалося б, незначні деталі минулого, проте не в змозі відтворити епізоди важливих в його житті подій [1, т. 3, с. 119–120].

Болісні й травматичні для психіки події витісняються, тому пам'ять у якийсь момент зраджує героєві. «Втрата» свідомості виявляється тимчасовою і відновлюється за рахунок акумулювання тілесних відчуттів, які повертають хлопця до дійсності [1, т. 3, с. 120–121].

Заявлений у творі мотив пам'яті актуалізує новий підхід до осмислення проблеми істинного буття. Воно відкривається не стільки в безпосередньому (одномоментному) чуттєвому сприйманні, скільки в невпинному переживанні минулого, яке повсякчас продовжує себе в нинішньому та в ще не здійсненому майбутньому. Досвід переживання (синтез усієї гамми чуттів, вражень, індивідуальних значень тощо) нагромаджується у незвіданих глибинах свідомості, підвалинах пам'яті, яка стає єдиним «символом реальності», доказом мого існування («згадую, значить, я існую»). Означений рівень проблематики засвідчує про перехідний етап творчої еволюції митця.

Список використаних джерел:

1. Винниченко В. Твори : у 9 кн., 23 т. Кн. 2, т. 1–8. Харків-Київ : Кооперативне вид-во «Рух», 1923–1925.
2. Золотухина О. Б. Психологізм в літературі : посібник по спецкурсу для студ. спец. «Русская филология». Гродно : ГрГУ, 2009. 181 с.
3. Мацевко-Бекерська Л. В. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології : монографія. Львів : Слайн, 2008. 408 с.
4. Сурова О. Человек в модернистской культуре. *Зарубежная литература второго тысячелетия. 1000–2000 : учеб. пособие* / Л. Г. Андреев, Г. К. Косиков, Н. Т. Пахсарьян и др.; под. ред. Л. Г. Андреева. Москва : Высшая школа, 2001. С. 221–291.